

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده علوم اجتماعی

رساله جهت اخذ درجه دکتری (PHD) جامعه‌شناسی (سیاسی)

عنوان:

تطور گفتمانی دفتر تحکیم وحدت

استاد راهنما:

آقای دکتر محمد عبداللهی

اساتید مشاور:

آقای دکتر حسین کچویان و آقای دکتر هادی خانیکی

دانشجو: عبدالحسین کلانتری

پائیز ۱۳۸۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده علوم اجتماعی

رساله جهت اخذ درجه دکتری (PHD) جامعه‌شناسی (سیاسی)

عنوان:

تطور گفتمانی دفتر تحکیم وحدت

استاد راهنما:

آقای دکتر محمد عبداللهی

اساتید مشاور:

آقای دکتر حسین کچویان و آقای دکتر هادی خانیکی

اساتید داور:

آقای دکتر محمدحسین پناهی و آقای دکتر حسین سلیمی

دانشجو: عبدالحسین کلاتتری

پائیز ۱۳۸۸

باز هم

تقدیم به خدا که تنها معنای

زندگی من است

چکیده:

فضای گفتمانی جامعه ایران از پس از برخورد با گفتمان تجدیدی صحنه کشمکش میان دو گفتمان سنت و تجدیدی بوده و این کشمکش خود را در سطوح و وجوه مختلف بازتولید نموده است. به گونه‌ای که می‌توان کل تاریخ ایران و حتی برشهای جزئی‌تری از آن، نظیر فعالیتهای دانشجویی را با توجه به چگونگی مصاف این دو گفتمان روایت کرد.

در این رساله درصدد برآمدیم تا با تاسی به نظریات گفتمانی فوکو و رفع برخی نقائص نظری آن، و نیز با اتخاذ سطح تحلیل گفتمانی در فهم سنت و تجدد، به بررسی تطور گفتمانی دفتر تحکیم وحدت در دو قطبی سنت/تجدد پردازیم و مشخص نماییم که چه دوره‌بندی گفتمانی‌ای بر این تطورات حاکم بوده و نسبت گفتمان حاکم بر هر دوره از فعالیتهای این تشکل با گفتمانهای سنتی و تجدیدی چیست و هر گفتمان تا کدامین آستانه پیش رفته است و چه نوع صورتبندی‌ای بر آن حاکم بوده است. در این مسیر روش دیرینه‌شناسانه فوکویی و استراتژیهای روش‌شناختی وی مبنای کار قرار گرفت و پس از تعیین گزاره‌ها (کنش‌های کلامی و غیرکلامی موثر) به عنوان قلمرو تحقیق، نمونه‌گیری هدفمند تا آنجا ادامه یافت که به اشباع برسیم. بر این اساس به تحلیل گزاره‌ها پرداخته شد و نهایتاً مشخص شد که پنج دوره را می‌توان در تطورات گفتمانی تحکیم وحدت مشخص نمود:

دوره اول: تطور از گفتمان روشنفکری دینی به گفتمان اسلام ناب (از شکل‌گیری تحکیم تا بازگشایی دانشگاهها).

دوره دوم: بازتولید گفتمان اسلام ناب (پس از بازگشایی دانشگاهها تا سال ۱۳۷۰).

دوره سوم: تطور از گفتمان اسلام ناب به گفتمان روشنفکری دینی (از انتخابات مجلس چهارم ۱۳۷۰ تا دوم خرداد ۱۳۷۶).

دوره چهارم: تطور از گفتمان روشنفکری دینی به گفتمان تجدیدی و تشدید نقاط تفرق گفتمانی و شکل‌گیری دو تحکیم با دو گفتمان مجزا (از دوم خرداد ۱۳۷۶ تا اسفند ۱۳۸۰).

دوره پنجم: دوره صورتبندی و تعمیق دو گفتمان متعارض مدرن و اسلام ناب در دو تحکیم وحدت (از اسفند ۱۳۸۰ تا کنون).

کلیدواژه‌ها: گفتمان، غیرگفتمان، دفتر تحکیم وحدت، سنت، تجدد، میشل فوکو

تقدیر و تشکر

از آنجا که علم امری وجودی‌ست، محصولات علمی، از جمله این تحقیق، نیز پرده از موقعیت وجودی مولف آن برمی‌دارد که این موقعیت برآمده از زحمات و راهنمایی‌های اساتیدی‌ست که هریک به گونه‌ای مقام بندگی را بر من تمام کرده‌اند و بدین‌طریق مرا شکرگذار همت و رحمت خویش ساختند؛ **جناب آقای دکتر عبدالهی**، استاد راهنمای رساله حاضر، نه تنها در خلال تدوین این رساله، که نیز از سالها پیشتر، در مقطع کارشناسی ارشد و دکتری، مرا با نظریه‌های جامعه‌شناسی که چکیده نگاه جامعه‌شناسانه به هستی اجتماعی‌ست آشنا کردند؛ **جناب آقای دکتر کچویان**، استاد مشاور رساله، کمافی‌السابق با تفتن بی‌نظیرش مرا با بن‌انگاره‌های مباحث و لغزشگاه‌های مفهومی پیش‌رو آشنا می‌ساختند و در تفهیم این نگاه خویش مرارتهای زیادی را متحمل شدند؛ **جناب آقای دکتر خانیکی**، استاد مشاور رساله، نیز با اشرافی که از منظر ارتباطاتی به موضوع گفتمان و تجارب وجودی‌ای که در بحث جنبش دانشجویی داشتند، با خلقی سرشار از تواضع مرا با زوایایی آشنا ساختند که به سادگی قابل دستیابی نیست؛ **جناب آقای دکتر پناهی**، استاد داور رساله، که تجسم دقت و تعهد علمی هستند، نیز علاوه بر اینکه در جهت‌دهی و سامان‌بخشی نهایی این رساله مرا یاری نمودند، که نیز با اخلاق علمی و حسن خویشتن و دایعی را نزد من جای گذاردند که امید دارم به خوبی از آنها بهره بگیرم؛ **جناب آقای دکتر سلیمی**، استاد داور رساله، نیز با نظم، موشکافی‌های نظری و ارزیابی‌های دقیق و سخت خویشتن نه تنها موجب غنای رساله شدند که نیز وجوهی دیگر از اخلاق معلمی را برای من آشکار ساختند که امید دارم از آنها نیز بهره گیرم. با تمام این توضیحات، تمامی این بزرگان به این دانشجوی خویش اجازه دادند، تا در سرتاسر رساله نظرات خود را ارائه نمایند. لذا تمامی قصورات این رساله بر عهده اینجانب می‌باشد.

همچنین بر خود فرض می‌دانم که تقدیر و تشکر خود را تقدیم به همسر صبور و مهربانم نمایم که در طول تحصیل بیشترین زحمت را متحمل شدند و در پایان به درگاه پدر و مادر عزیزم که با دعای خیر و صبر خویش مسیر زندگی مرا راهگشایی کرده و می‌کنند، شکرگزاری نمایم.

و لله الحمد

فهرست مندرجات

1	فصل اول: کلیات تحقیق.....
2	۱.۱ طرح مسئله.....
5	۲.۱ فرایند تاریخی موضوع.....
6	۱.۲.۱ فرایند تاریخی بحث سنت و تجدد.....
6	۱.۱.۲.۱ فرایند تاریخی بحث سنت و تجدد در غرب.....
8	۲.۱.۲.۱ فرایند تاریخی بحث سنت و تجدد در ایران.....
10	۲.۲.۱ فرایند تاریخی گفتمان و تحلیل گفتمانی.....
13	۳.۲.۱ فرایند تاریخی بحث جنبش دانشجویی.....
13	۱.۳.۲.۱ فرایند تاریخی بحث جنبش دانشجویی در خارج از ایران.....
18	۲.۳.۲.۱ فرایند تاریخی بحث جنبش دانشجویی در ایران.....
21	۳.۱ اهداف تحقیق.....
21	۱.۳.۱ هدف توصیفی.....
22	۲.۳.۱ هدف تبیینی.....
22	۳.۳.۱ اهداف نظری.....
23	۴.۱ ضرورت و اهمیت موضوع.....
27	فصل دوم: مبانی نظری تحقیق.....
28	۱.۲ مروری بر مفاهیم و دیدگاههای نظری.....
29	۱.۱.۲ مروری بر نظریات گفتمان.....
30	۱.۱.۱.۲ زبان‌شناسی و گفتمان.....
39	جمع‌بندی مباحث زبان‌شناسی و گفتمان.....
42	۲.۱.۱.۲ فلسفه و گفتمان.....
56	جمع‌بندی مباحث فلسفه و گفتمان.....

60جامعه‌شناسی و گفتمان.....۳.۱.۱.۲
76جمع‌بندی مباحث جامعه‌شناسی و گفتمان.....
80۴.۱.۱.۲ فوکو.....
106۵.۱.۱.۲ لاکلائو و موفه.....
110جمع‌بندی مروری بر نظریات گفتمان.....
112۲.۱.۲ مروری بر نظریات سنت و تجدد.....
115۱.۲.۱.۲ نظریات سنت و تجدد در غرب.....
136جمع‌بندی مباحث سنت و تجدد در غرب.....
139۲.۲.۱.۲ نظریات سنت و تجدد در ایران.....
158جمع‌بندی مباحث سنت و تجدد در ایران.....
162۳.۲.۱.۲ جمع‌بندی مروری بر نظریات سنت و تجدد.....
164۲.۲ مروری بر تحقیقات پیشین.....
164۱.۲.۲ تحقیقات مربوط به بحث جنبش دانشجویی.....
171۲.۲.۲ تحقیقات مربوط به بحث گفتمان و تحلیل گفتمانی.....
194۳.۲.۲ تحقیقات مربوط به بحث سنت و تجدد.....
201۴.۲.۲ جمع‌بندی مروری بر تحقیقات پیشین.....
202۳.۲ برآیندی از دیدگاه‌های نظری و تحقیقات تجربی.....
205۴.۲ چارچوب نظری.....
206۱.۴.۲ نظریه گفتمان.....
223۲.۴.۲ نظریه سنت و تجدد.....
227۵.۲ پرسش‌های تحقیق.....
228۶.۲ فرضیه‌های تحقیق.....
229فصل سوم: مبانی روشی تحقیق.....

230 ۱.۳ تعریف مفاهیم و متغیرها.
240 ۲.۳ روش تحقیق.
245 ۳.۳ قلمرو تحقیق.
246 ۴.۳ واحد آماری.
246 ۵.۳ مباحث نمونه‌گیری.
247 ۶.۳ تکنیک و ابزار گردآوری داده‌ها.
247 ۷.۳ تکنیک تجزیه و تحلیل داده‌ها.
247 ۸.۳ روایی و پایایی.
249 فصل چهارم: تجزیه و تحلیل گزاره‌ها و گفتمان‌ها.
250 ۱.۴ گفتمانهای دانشجویی در پیش از انقلاب اسلامی
250 قاجار.
255 رضا شاه.
257 شهریور ۱۳۲۰ تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲
260 کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ تا ۱۳۴۲.
263 ۱۳۴۰ تا انقلاب ۱۳۵۷.
271 ۲.۴ تطور گفتمانی دفتر تحکیم وحدت.
276 دوره اول.
280 شکلگیری دفتر تحکیم وحدت (تابستان ۱۳۵۸).
294 تسخیر لانه جاسوسی (۱۳ آبان ۱۳۵۸).
299 انقلاب فرهنگی (فروردین ۱۳۵۹ تا آذر ۱۳۶۱).
305 دوره دوم.
334 دوره سوم.
375 دوره چهارم.

425 دوره پنجم
428 طیف علامه: خالص شدن گفتمان مدرن
447 طیف شیراز: گفتمان اسلام ناب
464 فصل پنجم: پاسخ به سؤالات تحقیق و نتیجه‌گیری
465 ۱.۵ پاسخ به سؤالات تحقیق
480 ۲.۵ نتیجه‌گیری و استنباطهای نهایی
488 ۳.۵ مشکلات تحقیق
489 ۴.۵ پیشنهادات برای تحقیقات آتی
490 پی‌نوشتها:
518 منابع
518 منابع فارسی
518 کتابها
534 پایان‌نامه
537 سایتهای اینترنتی
538 نشریات و مقالات
541 منابع انگلیسی
544 چکیده انگلیسی
545 صفحه‌ عنوان انگلیسی

فهرست شکل‌ها

- شکل ۱-۲ مدل کلی تاثیر و تأثر جریانهای معرفتی سه‌گانه بر نظریه گفتمان..... 30
- شکل ۲-۲ مدل تاثیر رویداد، کردار و نظم گفتمانی از نظر فرکلاف..... 36
- شکل ۳-۲ مدل تاثیر و تأثر امور گفتمانی و غیرگفتمانی در متن اجتماع..... 37
- شکل ۴-۲ مدل تاثیر و تأثر گفتمان، شناخت و اجتماع از نظر ون‌دایک..... 37
- شکل ۵-۲ نمای شماتیک روابط جریانهای زبانشناسی و گفتمان..... 40
- شکل ۶-۲ نمودار تاثیر برخی گزاره‌های زبانشناختی بر نظریات گفتمان..... 41
- شکل ۷-۲ نمودار شماتیک و تقریبی تاثیر و تأثر شیوه زندگی و بازی زبانی..... 47
- شکل ۸-۲ نمای شماتیک روابط جریانهای فلسفی و گفتمان..... 58
- شکل ۹-۲ نمودار تاثیر برخی گزاره‌های فلسفی بر نظریات گفتمان..... 59
- شکل ۱۰-۲ نمودار تاثیر و تأثر زبان با سایر واقعیات اجتماعی از نظر دورکیم..... 60
- شکل ۱۱-۲ نمودار تاثیرات متقابل انسان با جامعه و تاریخ از خلال پراکسیس..... 65
- شکل ۱۲-۲ نمای شماتیک روابط جریانهای جامعه‌شناسی و گفتمان..... 78
- شکل ۱۳-۲ نمودار تاثیر برخی گزاره‌های جامعه‌شناختی بر نظریات گفتمان..... 79
- شکل ۱۴-۲ نمودار تولید گفتمانی دیوانه و دیوانگی..... 82
- شکل ۱۵-۲ نمودار تولید گفتمانی بیمار و بیماری..... 84
- شکل ۱۶-۲ نمودار تولید گفتمان جدید از متن گفتمان قدیم..... 91
- شکل ۱۷-۲ فرایندهای نظارت بر گفتمانها..... 97
- شکل ۱۸-۲ نمودار تولید گفتمانی سوژه (بزهکار و ...)..... 100
- شکل ۱۹-۲ فرایند تولید نظام حقیقت توسط قدرت و بهنجارسازی..... 100
- شکل ۲۰-۲ فرایند سکسینه‌شدن انسان مدرن..... 103
- شکل ۲۱-۲ نمودار تولید گفتمانی سوژه تحکیمی..... 215
- شکل ۲۲-۲ فرایند صورتبندی گفتمانی..... 217

219 شکل ۲-۲۳ نمودار کلی تغییر گفتمانی تحکیم
221 شکل ۲-۲۴ فرایند تطور گفتمانی دفتر تحکیم
222 شکل ۲-۲۵ فرایندهای نظارت بر گفتمان تحکیم
223 شکل ۳-۱ نمودار کلی تاثیرات متقابل فهم و تحلیل گزاره و گفتمان
244 شکل ۳-۲ نمودار روش سنخ‌شناسی گفتمانهای دفتر تحکیم وحدت

فهرست جدول‌ها

127	جدول ۱-۲ انواع علائق شناختی و علوم.....
136	جدول ۲-۲ سنت و تجدد از منظر برخی متفکران غربی.....
159	جدول ۳-۲ سنت و تجدد از منظر برخی اندیشمندان ایرانی.....
466	جدول ۱-۵ برخی مشخصات گفتمان سنتی و تجدیدی در دفتر تحکیم وحدت.....

فصل اول

کلیات تحقیق

۱.۱ طرح مسئله

فضای گفتمانی جامعه ایران از پس از مواجهه نابهنگام و ناخواسته با گفتمان تجدیدی صحنه کشمکش میان دو گفتمان سنتی و تجدیدی بوده و این کشمکش خود را در سطوح و وجوه مختلف نظام اجتماعی ایران و خرده‌نظام‌های آن و نیز در نظامات معرفتی عمیق و دقایق وجودی (اگزیستانس‌های) کنشگران ایرانی بازتولید نموده است. هر یک از این گفتمانها نه تنها روایت خاص خود را از انسان، جهان، تاریخ، جامعه، گذشته، حال، آینده، سعادت، شقاوت و ... ارائه نمودند، که نیز در پرتو چنین روایت‌هایی در مسیر برساختن و تحقق روایت‌های خود از امور و پدیده‌ها گام برداشتند (جنکینز، ۱۳۸۴: ۴۲). چرا که برخلاف نظرات کلاسیک درباره نسبت میان نظریه و واقعیت، که آن را صرفاً «توصیفی» (descriptive)، «بازنمایانه» (representative) و «یک‌جانبه» (one-sided) می‌دانستند، امروزه بحث بر سر آن است که «نظام‌های معرفتی» (knowledge systems) تنها واقعیت را تصویر نمی‌کنند (۱)، بلکه نسبت «تولیدی» (productive)، «برساختی» (constructive) و «گفتمانی» (discursive) میان واقعیت و نظریه و به طور کلی هر نوع شناختی برقرار است (بنتن و کرایب، ۱۳۸۶: ۶۶). این نسبت اگرچه در نظریات کسانی نظیر «گیدنز»، «بوردیو»، «برگر» و «لوکمان» و ... تحت عناوین «اثر نظریه» (به نقل از جنکینز، ۱۳۸۵: ۲۶-۱۳)، «بازتابندگی» (گیدنز، ۱۳۸۴: ۲۰ و ۱۳۷۸، ۲۲۰-۲۱۸) و «ساخت اجتماعی واقعیت» (برگر و لوکمان، ۱۳۵۷) صورتبندی شده است، اما بیش از همه در حوزه «مطالعات گفتمانی» (discourse study)، بالاخص آرای دیرینه‌شناسانه فوکو (۱۹۷۰) و نظریات برآمده از آن، مانند نظریه گفتمانی لاکلاو و موفه (۱۹۹۰)، قابل ردیابی می‌باشند (۲). البته رویکردهای گفتمانی، بالاخص رویکرد فوکویی این امکان مهم را نیز فراهم می‌سازد که به جای تحلیل‌های ایدئالیستی، ماتریالیستی و حتی عملگرایانه، «فرایندهای گفتمانی» (discursive process) را مورد تحلیل قرار داده و سهم هریک از این عوامل و رویکردها را در تبیین کشمکشها و تطورات گفتمانی مشخص نماییم. در این مسیر، مفهوم «کردوکارهای گفتمانی» (discursive praxis) مرکزیت می‌یابد. چراکه این مفهوم توانایی آن را داراست که پدیده‌ها را از خردترین سطوح تا کلان‌ترین و ساختاری‌ترین سطوح پیوند داده و سهم توأمان و پیچیده نظر و عمل را در شکل‌گیری، پیشبرد و حتی مرگ این تحولات بنمایاند. بر این اساس، به عنوان مثال، می‌توان نتیجه تحول زبان و نگاه بطلمیوسی به زبان و نگاه گالیله‌ای به جهان را نه تنها در عرصه اخترشناسی و نجوم که نیز در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و دینی و حتی خصوصی‌ترین و جزیی‌ترین احوالات زندگی مردمان ردیابی نمود؛ تحول نوع نگاه به عالم، که در واقع معنای آن را متفاوت ساخت، نظام کنش را نیز متفاوت ساخت و این واقعیت خود منجر به

شکل گیری واقعیات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و حتی دینی و عبادی جدیدی شد که به نوبه خود باز هم بر نظام کنش و معنای آن تأثیر نهاد و الخ (۳). به عنوان مثالی دیگر، «ریاضی‌گونه کردن تصویر جهان» (mathemaizatio of the word picture) (هنری، ۲۰۰۲: ۱۴) و فهم ابزار از عالم سبب شد که انسان هم‌تراز و هم‌سرخ با طبیعت، که غایت خود را هماهنگی و هارمونی با آن می‌دانست، به «انسان ابزارساز» مبدل گردد و بدین ترتیب انسان با بازتعریف عالم در افق وجودی و معرفتی جدید خود، به بازتعریف خود، جامعه، تاریخ و حتی خدای خویش دست یازد (۴).

در هر صورت، چنین کشمکش گفتمانی میان سنت و تجدد در ایران را به صورت خاص و آشکار در عرصه آموزشی، میان نهادهای آموزشی سنتی و نهادهای آموزشی تجدیدی (دانشگاه‌ها) می‌توان ردیابی نمود. چرا که دانشگاه‌ها، که بارزترین نهاد آموزشی جهت بسط و گسترش گفتمان تجدیدی بودند، در عرض نهادهای آموزشی سنتی، که همان مدارس و حوزه‌های علمیه بوده و به طرق مختلف در میان اقشار مختلف مردم نفوذ داشتند، قرار داشته و بر مبنایی کاملاً متفاوت از مبنای آموزشی سنتی به سوژه‌سازی تجدیدی مبادرت می‌ورزیدند (۵)؛ آموزش سنتی خدامحور بود و با تکیه بر عقل وحی‌بنیاد به صورت‌بندی امور و پدیده‌ها می‌پرداخت، درحالی‌که آموزش تجدیدی انسان‌محور بود و با تکیه بر عقل خودبنیاد نظم و معنای سکولار خود را بر امور و پدیده‌ها حمل می‌کرد. البته، علی‌رغم این تعارضات مبنایی، کشمکش میان این دو گفتمان به علل گوناگون، از جمله ریشه‌دار بودن سنت^۱ در عمق وجود آموزش‌دیدگان جدید، عدم درک عمیق گفتمان تجدیدی در صورت ناب و خالص آن، پی‌نبردن به گسست میان گفتمان تجدیدی و سنتی و نهایتاً فهم تجدد در افق گفتمانی سنت و یا بالعکس، در اکثر مواقع تلطیف می‌شد و با سرعت بسیار کمی پیش می‌رفت^۲. به‌علاوه آنکه، این تعارض تا زمانی که ایرانیان به وجه ابزاری تجدد نظر داشته و تنها با علوم طبیعی و فنی آشنا می‌شدند، خود را نشان نمی‌داد. اما به هر حال، این کشمکشها و تعارضات، به موازات تعمیق تجدد و بالاختص به موازات آنکه این آشنایی به ساحتهای اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، دینی و ... کشیده می‌شد، نمود بیشتری می‌یافت. تا آنجا که در برخی مقاطع آشکارا دو نهاد «حوزه» و «دانشگاه» و دو قشر «طلبه» و «دانشجو» را در تقابل با یکدیگر قرار می‌داد.

چنین کشمکشی در سطحی خردتر، در میان دانشجویان و به صورت خاص‌تر در انجمن اسلامی دانشجویان نیز قابل ردیابی است. این انجمنها از بدو تأسیس تحت‌تأثیر بسیاری از عوامل، تحولات

۱. ریشه‌دار بودن سنت با «تصلب سنت» مورد نظر سیدجواد طباطبایی (۱۳۸۶ و ۱۳۸۵ ب) تفاوت دارد.

۲. این واقعیت در آرای بسیاری از متفکران ایرانی نظیر رضا داوری اردکانی (۸۴/۸۵)، آرامش دوستدار (۱۳۷۰)، سید جواد طباطبایی

(۱۳۷۹ و ۱۳۸۵ الف)، حسین کجویان (۱۳۸۴) و ... از موضع مخالف یا موافق با ارجاع به علل گوناگون رصد شده است.

گفتمانی زیادی را تجربه کردند و بدین ترتیب سوژه گفتمانهای متعددی شده و سودای برساختن جوامع گوناگونی را داشتند؛ آنها گهگاه خود را در قامت مسلمانان مدرنی می‌دیدند که خواهان آن بود که اسلام را علمی ساخته و یا علمی تفسیر کند؛ گهگاه خود را منادی آزادی‌خواهی لیبرالیستی و اگزیستانسیالیستی تصور می‌کردند که برحسب تبارشناسی آنها ریشه در مدینه نبوی داشت؛ گهگاه خود را خَلَفِ ابوذَر، سوسیالیست خداپرست، می‌دیدند که سودای جامعه بی‌طبقه داشت؛ گهگاه خواهان بازگشت به اسلام راستین پالوده از انحرافات جاهلیت نوین بودند و ... اما اساسی‌ترین تأثیر را انقلاب اسلامی بر فضای گفتمانی کل جامعه و دانشگاه و به طریق اولی بر انجمنهای اسلامی نهاد و آنها را به سوژه‌هایی مؤمن که سودای جامعه‌ای اسلامی و خدامحور را داشتند تبدیل کرد. این روند با شکل‌گیری «اتحادیه انجمنهای اسلامی سراسر کشور» (دفتر تحکیم وحدت) شتاب بیشتری گرفت. در ادامه نیز به موازات تغییر و تحولاتی که در فضای گفتمانی و غیرگفتمانی کل جامعه و دانشگاه صورت می‌گرفت گفتمان دفتر تحکیم وحدت تحولاتی را به خود دید که در نتیجه این تحولات، فهم کنشگران و سوژه‌های این تشکل از خود و تشکل خود، سایر نیروهای اجتماعی (داخل و خارج از دانشگاه)، جامعه خود (نه تنها از موقعیت کنونی که حتی وضع گذشته و آینده آن) و فضای جهانی نیز تغییر می‌یافت و بر اساس این تغییر فهم، بر اساس فرایندهای گفتمانی، نوع و مبنای کنش و در نتیجه واقعیات تولید شده نیز کاملاً دگرگون می‌شد.

این رساله درصدد است تا به این تطورات در چارچوب نظریه گفتمانی و در دوقطبی گفتمان سنتی و تجدیدی پرداخته و در خلال آن به دغدغه‌های کلانی نظیر «چیستی سنت و تجدد و نسبت میان آنها»، «چیستی علوم اجتماعی و به صورت مشخص جامعه‌شناسی و نسبت آن با سنت و تجدد»، «نسبت نظریه و واقعیت، بالاخص در عرصه اجتماعی»، «فهم تاثیرات واقعیت جامعه ایران بر پیدایش و تکوین علوم اجتماعی در ایران و نیز تاثیرات علوم اجتماعی بر این واقعیت»، «فهم تحولات تاریخی ایران در مقیاسی کلان (فلسفه تاریخ ایران) و نسبت آن با تحولات تاریخی غرب» و «آینده‌پژوهی تحولات تاریخی ایران» نیز تا حدودی پاسخ گوید. با این حال با توجه به محدودیت زمانی و دیگر محدودیتها و نیز با توجه به آنکه تدقیق مسئله، در صورتی که تحقیق را به بررسی موضوعات بی‌ارزش رهسپار نسازد، می‌تواند بسیار مفید و قابل پیگیری (ارزیابی) تر باشد، از میان انبوه سؤالاتی که در این مسیر قابل طرح است، به صورت مشخص به پرسشهای ذیل خواهیم پرداخت:

۱. آیا گفتمانهای حاکم بر دفتر تحکیم وحدت را می‌توان بر اساس رویارویی سنت و تجدد

فهم کرد؟

۲. دفتر تحکیم وحدت چه تطورات گفتمانی‌ای (به معنای فوکویی آن) را از ابتدای شکل‌گیری تا انشعاب پشت سر نهاده است و دوره‌بندی زمانی این تحولات گفتمانی چگونه است؟

۳. آیا فرایند و مکانیزم صورت‌بندی گفتمانی هریک از این گفتمانها را در پرتو مدل نظری فوکویی می‌توان فهم کرد؟

۴. آیا فرایند این تطورات گفتمانی بر مبنای نظریه فوکو قابل تحلیل است؟

۵. عوامل موثر بر تطورات گفتمانی چه بوده است؟

۶. شاخصه‌های هریک از این دوره‌های گفتمانی چیست؟

اما سؤالات تجربی فوق آستان سؤالات نظریای هستند که لاجرم به آنها نیز باید پرداخت.

مهمترین این سولات نظری از این قرارند:

۱. گفتمان چیست؟

۲. سیر تکوین گفتمان چگونه بوده است؟

۳. تطور نظری و معنایی آن در فلسفه، زبان‌شناسی و جامعه‌شناسی چگونه بوده است؟

مرز گفتمان و غیرگفتمان کدام است و نسبتشان با یکدیگر چیست؟ گفتمان سنتی و تجدیدی

چیستند و نسبت آنها با یکدیگر چگونه است؟

۲.۱ فرایند تاریخی موضوع

حال که دغدغه‌ها و مسائل محوری این رساله و موضوعی که این رساله بر آن تمرکز دارد مشخص و تنقیح شد، در این قسمت فرایند تاریخی موضوع را که در واقع روایتی مجمل از آن در بستر تاریخ ایران و جهان بدست می‌دهد از نظر می‌گذرانیم. اما از آنجا که این رساله از حیث موضوعی، روشی و بینشی به سه حوزه (جنبش) دانشجویی، گفتمان و تحلیل گفتمان و نیز سنت و تجدد ارجاع دارد، در این مجال موظفیم که در هر سه محور قلم زده و فرایند تاریخی آنها را در ایران و جهان ارائه دهیم.

ارائه تاریخیچه از دو منظر قابل بحث است: اول تاریخیچه خود موضوع، و دوم تاریخیچه تحلیل‌های انجام شده در مورد آن. ما در اینجا به مرور تاریخ خود بحث و موضوع اکتفا می‌کنیم و در بخش «مروری بر تحقیقات پیشین» به تاریخیچه تحلیل‌های انجام شده در این باب می‌پردازیم.

بعلاوه، اگرچه مرور فرایند تاریخی هریک از این مباحث سه‌گانه، بالاخص تاریخیچه دفتر تحکیم وحدت، آنهم از منظری فوکویی که این نوشتار بدان پایبند است، بیش از آنکه توصیف صرف باشد